

COVID-19 PANDEMIJOS SIGNATŪROS: TECHNOLOGINĖ SKVERBTIS Į PILIETIŠKUMO SRITĮ

DAINIUS GENYS

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

Andrejaus Sacharovo demokratijos plėtros tyrimų centras

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.74.6>

Vytauto Didžiojo universitetas

2020. 74

SANTRAUKA. Straipsnyje¹ susitelkiama į pandemijos kontekste išryškėjusių galios asimetriją, kuri atsirado tarp technologinio racionalumo ir jo pasireiškimo visuomenėje, t. y. demokratiškumo, ir kvestionuojamos tiek demokratinės vertybės (laisvė, dalyvavimas, lygybė), tiek pati demokratijos idėja. Pirmoje straipsnio dalyje aptariama dialektiška modernizacijos prigimtis ir psichologinės pasekmės visuomenei; antroje – tikėjimas progresu ir technologinį mąstymą sustiprinę sovietinės modernizacijos aspektai bei eventualios visuomenės elgesio formos. Apžvelgiant dialektinę modernizacijos raidą matyti daugialypės jos pasekmės psichologinei ir vertybinei žmogaus laikysenai. Esminių modernybės imperatyvų tiesmukas priėmimas ar atmetimas bei kritiškas įvertinimas ir susiejimas su asmenine patirtimi ilgainiui pasireiškia skirtingais asmenybės tipais, kuriuos Vytautas Kavolis įvardijo kaip modernistinį, pagrindžio ir postmodernistinį žmogų.

RAKTAŽODŽIAI: modernizacija, technologijos, demokratija, dalyvavimas, Kavolis.

IVADAS

Nors Europa yra žinoma dėl savo kultūrinės įvairovės, pagrindiniai kovos su COVID-19 pandemija bruožai buvo gana įprasti arba bent jau bendras vardiklis buvo akivaizdus. Nepaisant pirminės reakcijos (ironiško skepticizmo) į pirmėivišką Kinijos kovą bandant dorotis su pirmuoju pandemijos židiniu, galiausiai, didesnė Europos dalis ėmėsi tos pačios politikos (išskyrus keletą išimčių, pavyzdžiui, Baltarusiją ar Švediją), t. y. vyriausybės įvedė karantiną. Kai kuriose šalyse jis buvo švelnesnis, kai kuriose griežtesnis, visgi dauguma rinkosi panašią taktiką – precedento neturintį kasdienio gyvenimo reguliavimą. Ir nors antrosios bangos kontekste sprendimai priimami jau atsargiau ir argumentuotai svarstant reguliavimo reikalingumą, tačiau aplinkybė, jog autoritarinį problemos sprendimą priėmė dauguma Europos (ir kitos) šalių, skatina apmąstyti galimas tokio sprendimo ištakas.

¹ Šis straipsnis parengtas gavus *Association for the Advancement of Baltic Studies* mokslinių tyrimų stipendiją, skirtą kylantiems mokslininkams (angl. *emerging scholars*).

Priešingai nei ankstesnės žmonijos istorijoje kilusios epidemijos ir pandemijos (pavyzdžiui, Didysis maras, raupsai ir kt.), COVID-19 šiandien nėra suvokiamas kaip „Dievo rūstybė“ ar „nelaimingas likimas“. Šį kartą pripažįstamas žmonijos indėlis: kaip eksperimentinės žmogaus veiklos šalutinis produktas, arba kitaip – neišvengiama technologijos integracijos į kasdienį gyvenimą pasekmė, kaip per gilus žmogaus veiklos kėsinimosi į gamtą ženklas ir technologinių išteklių bei intelektinių galimybių simbiozė². Net jei prielaida ir nėra įtikinamai įrodyta, tai tampa puikia priežastimi atkreipti dėmesį ne tik į progreso pasekmes, išryškėjusias pandemijos kontekste, bet ir tampančias nūdienos laikotarpio skiriamuoju bruožu.

Fiodoras Dostojevskis „Pogrindžio užrašuose“ (Dostojevskis 2010) kitados įžvalgiai pastebėjo – pažanga vargu ar galės išspręsti žmonijos problemas. Kad ir kokią pažangą pasieksime, kančios ir skurdas visada persekios žmoniją. Žmonija siekia laimingo gyvenimo, bet pasižymi unikaliu gebėjimu padaryti savo gyvenimą apgailėtiną.

Prieš kurį laiką tai atrodė šiek tiek naivus ir nesuprantamas pagyvenusio vyruko iš praeities požiūris. Tarsi šio rašytojo išmintis nepritaikoma nūdienai. Žmonės, ypač jaunoji karta, ne tik nori pažangos, bet ir pasitiki jos pažadu padaryti pasaulį geresne vieta gyventi. Ore sklendant mintis buvo tokia: mes, žmonės, nustatėme vystymosi tempą ir kontroliuojame pažangą! Modernizacija, ypač technologijų raida, turėjo užbaigti pasaulio „atkerėjimą“ ir išvaduoti žmoniją iš bet kokių kentėjimo, nepritekliaus ar neefektyvumo aplinkybių. Tačiau vietoj to mes esame iki šiol nematytos ekonominės atskirties ir visuomenės nuomonės poliarizacijos liudininkai, tapome itin lengvais stebėjimo taikiniais ir rinkodarinių kampanijų manipuliavimo objektais, esame viskuo apsirūpinę, bet itin silpnos psichikos sveikatos.

Modernybės poveikio kasdieniam pasauliui dialektinė kritika turi gilią tyrimų tradiciją (Bauman 2000, Giddens 1991, Beck 1992, Inglehart ir Welzel 2005, Taylor 1996). O galios asimetrija tarp modernybės pažado modernizuoti gyvenimo būdą gerinant žmonijos gerovę ir neišvengiamų šalutinių pasekmių – didinti kontrolę sukuriant neregėtas sistemines rizikas ir grėsmes, netgi paskatino susiformuoti naują sociologijos potėmę³. Lietuvoje taip pat nemažai padaryta tiek gilinantis į conceptualius modernizacijos niuansus (Leonavičius 2008), tiek jos pavidalus (Norkus 2008), tiek institucinę pertvarką ir jos pasekmes žmogui (Jokūbaitis 2019). Kita vertus, trūksta svarstymų apie modernizmo raidą Lietuvos istoriniame kontekste, ieškant sąsajų su pasekmėmis visuomenei. Šiame straipsnyje siekiama aptarti specifinį sovietinės ir posovietinės modernizacijos poveikį individui ir visuomenei – t. y. dekonstravus psichologinės modernizacijos pasekmes išryškinti dėsningas (kaip atsako modernizacijai) visuomenėje prigijusių nuostatų ir eventualaus elgesio tendencijas.

² Žr.: <<https://charleseisenstein.org/essays/the-coronation/>>.

³ Suvokimas, kad rizikos problemos glūdi pačioje visuomenėje ir kad su jomis negalima susitvarkyti vien tik objektyviu ir techniniu rizikų apskaičiavimu bei įvertinimu, tapo stimulu rastis rizikos sociologijai.

DIALEKTINĖ MODERNIZMO PRIGIMTIS

Mintis aptarti modernizaciją remiantis humanitaro, rašytojo išvalgomis gali pasirodyti keista tik iš pirmo žvilgsnio. Skirtingai nei linkstama manyti šiandien, humanitarinė išvalga neretai atskleidavo reiškinių esmę daug giliau ir greičiau nei tikslusis mokslas. Gebėjimas laikmečio naujoves aptarti egzistencinių žmonijos klausimų kontekste leidžia pateikti dėmesingesnę ir jautresnę pasekmių kasdienei buičiai aprašymą, nei tikslusis mokslas geba tai apskaičiuoti.

Apžvelgus Dostojevskio literatūrinės programos nuostatas matyti, jog autoriui labai svarbios modernizacijos pasekmės žmogaus psichologijai, jo laisvės sampratai ir gyvenimo būdai. Sociologizuojant Dostojevskio literatūrinę problemų aptarimą būtų galima sakyti, kad modernizaciją jis suprato ganėtinai pesimistiškai ir neigytviai – kaip nežabotos galios mechanizmą, paneigiantį kiekvieną impulsą, prieštaraujantį autentiškai žmogaus raidos kryptčiai. Modernizacijos procesas tarsi nesibai-giantis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesių subjektyvumo. Daugeliui, ypač šių dienų vėlyvojo modernizmo apologetams, tokia griežta kritika pasirodys perdėta ir naivi. Dostojevskis kritikavo modernizacijos poveikį individo „išlaisvinimui“ remdamasis žmonijos istorinės psichologijos aspektu. Kritiką jis nukreipė į individo patirties suskaldymą: naujų tradicijų gimimą, socialinių vaidmenų pasidalijimą ir iš to plaukiantį veidmainiškumą; naujos biurokratijos (moderniųjų institucijų) formavimąsi, modernaus darbo pasidalijimo formuojamų (ekonominių, politinių, socialinių) hierarchijų radimąsi ir iš to plaukiantį nereikalingą (susvetimėjusį, žmogišką ryšį praradusį) žmogų.

Kalbant apie modernybę apibūdinančias permainas būtų neteisinga ignoruoti esminius laimėjimus, tokius kaip individualizmas, lygybė, demokratiškumas ar racionalumas bei daugelio kitų. Dostojevskis jų nedetalizavo ne dėl to, kad nepastebėjo, o greičiausiai todėl, kad pozityvioms modernizmo savybėms at(si)skleisti reikia specifinio vertybinio fono. Kitaip tariant, kitokioje vertybinėje kultūroje, nors ir paremta tais pačiais principais, modernizacija ilgainiui įgavo visai kitus pavidalus Vakaruose ir Rytuose.

Sociologija nuo pat savo ištakų daug dėmesio skyrė bandydama aiškinti modernizacijos poveikį individui ir visuomenei. Sociologinė modernizmo samprata yra labai įvairi, bet kalbant apie modernizacijos poveikį visuomenei ir apibrėžiant esmines charakteristikas – diferenciaciją ir institucionalizaciją – visada pažymimas institucinio įgyvendinamumo konflikto potencialas, t. y. siekiant visuomeninio saugumo bei darnos būtini ir visuomenės kontrolės mechanizmai.

Sociologijos tėvai – Émile'is Durkheimas, Maxas Weberis, Karlas Marksas – siekdami suprasti ir paaiškinti pasaulio tvarką itin domėjosi visuomenės moraliniais

jausmais (tiesa, jų interpretacijos gerokai skyrėsi ir pabrėžė jie skirtingus aspektus). Jiems buvo svarbu suprasti moralinių nuostatų bei kasdienio elgesio ryšį, kaip šis kinta išgalint modernybei, skaldančiai tradicinę, ilgus šimtmečius vyravusią tvarką. Sociologijos kūrėjai nuspėjo, jog moralinėmis nuostatomis neparemtos žinios nebus pajėgios išlaikyti socialinio stabilumo, todėl reikės naujų institucijų bei naujų socialinės kontrolės mechanizmų, skirtų tokiai tvarkai palaikyti. Visi jie kalbėjo apie iššūkius, neišvengiamai kiliančius žmonijai – autentiškumo krizę, susvetimėjimą, „geležinio narvo“ instrumentalumą ir t. t.

Štai Durkheimas, kalbėdamas apie naujų judėjimų (*ne*)racionalumą, nurodė į totalizuojantį modernybės būdą ir kaip modernistinis diskursas traktuoja bet kokius nuokrypius nuo „savaip suprantamos racionalumo sampratos“. Durkheimas parodė, kad, nepaisant totalizuojančio modernybės poveikio, visada atsiras tam tikros visuomenės grupės ar paskiri individai, kurie nepaklus dominuojantiems imperatyvams, bet bus priversti susidurti su augančia modernybės galia. Durkheimas siekė parodyti visuomenės įvairumą ir bet kokios sistemos, net ir totalios, ribotumą bei šios priešpriešos akivaizdoje bręstančius konfliktus (Giddens 2001).

Vėlesni šiuolaikinių sociologų darbai gerokai praplėtė modernizmo aprašymą įtraukdami neatskiriamus industrializmo atributus, tokius kaip urbanizaciją, biurokratizaciją, sudėtingėjantį darbo pasidalijimą, švietimo, mokslo bei technikos plėtrą ir kt., taip pat kapitalizmo sąsajas su gamybinėmis sistemomis, apimančias tiek konkurencines rinkas ir darbo jėgos komercializavimą, tiek organizacinės galios ir socialinės kontrolės plėtrą. Tačiau kaskart priduriant, jog būtent modernioji visuomenės organizacija sukuria ypač palankias sąlygas plėtoti socialinę kontrolę: „moderniosios institucijos, išlaikydamos galimybę išsilaisvinti, kartu kuria ne asmens saviraiškos, o slopinimo mechanizmus“ (Giddens 1991: 14–15).

Prieš kiek daugiau nei ketvirtį amžiaus Ulrichas Beckas knygoje „Rizikos visuomenė“ pastebėjo didėjančią moderniosios visuomenės mokslo ir technologijų raidos tarpusavio priklausomybę ir neišvengiamai augančią technokratinio mąstymo, ekspertinio racionalumo bei faktų simbiozę (Beck 1992: 28). Sociologas įžvalgiai perspėjo, jog esmines modernųjų visuomenių rizikas sukelia pati žmogaus veikla, o pačios moderniosios visuomenės gali būti apibrėžiamos kaip sisteminio sąlyčio su grėsmėmis ir nesaugumu visuomenės, t. y. rizikos visuomenės (Beck 1992: 21).

Veikiant modernizacijai perėjimas iš ankstyvosios į vėlyvąją, arba iš industrinės į rizikos modernybę, teigia Beckas, vyksta neplanuotai, nenumaldomai ir tampa autonomišku modernybės nematomos pusės poveikiu. Pagrindinės moderniosios visuomenės tiesos (kaip antai, konsensusas dėl progreso, atsiribojimas nuo ekologinių pasekmių ir sisteminės žalos ignoravimas) pradeda veikti žmonių ir institucijų mąstymą bei elgesį. Rizikos visuomenė nėra pasirinkimas, kurį galima priimti ar atmesti kažkokių politinių svarstymų metu. Ji atsiranda automatiškai

veikiant autonomiškiems modernizacijos procesams, kurie yra kurti ir akli pasekmėms bei pavojams (Elliott 2002: 296).

Modernios visuomenės struktūroje yra tam tikra savistabos ir korekcijos galimybė: kai esminiai modernizacijos imperatyvai nesulaukia adekvačios institucinės reakcijos ir negeba realizuoti visuomenės lūkesčių (pavyzdžiui, blogai veikianti sveikatos, švietimo ar teisės saugos sistema ir pan.), t. y. kilus visuomenės nepasitikėjimui institucine tvarka, prislopsta modernizacijos dinamiškumas ir efektyvumas. Kita vertus, bet kokia priešara ar progreso alternatyva yra siejama su „neracionalia“ bei „neefektyvia“ laikysena. Jeigu nepasitenkinimas negali įgyti protesto formos, gali keistis kiti visuomenės gyvenimo socialiniai rodikliai arba formuotis įvairios neteisėtos, destruktinės ar savidestruktinės socialinės praktikos (Beck & Lau 2005, citata iš: Leonavičius 2008: 223).

Šis pastebėjimas aktualus ir Lietuvai, nes sovietinio laikotarpio modernizacija rėmėsi kontrolės ir priežiūros sistema, kuri pasižymėjo visa apimančia institucionalizacija. Institucionalizuotos sistemos turi daug didesnę inerciją, ypač posovietinėse visuomenėse, nei pilietinė visuomenės elgsena. Institucijos yra gerokai rigidiškesnės, fokusuojasi į visuomenės (daugumos) interesą, yra lėtesnės savo veikimu ir ne tokios refleksyvios. Kitaip tariant, tai savotiškas visuomeninio gyvenimo fonas (angl. *background*) ar savotiškas apsauginis šydas, labiau primenantis susidūrimą su likimu, kai individualių pastangų nepakanka ar jos pasidaro neveiksmingos. Tuo metu visuomeninis, bendruomeninis gyvenimas yra gerokai dinamiškesnis, fokusuojasi į asmeninį interesą, bet gali būti refleksyvus. Kitaip tariant, deinstitutionalizuota visuomeninio gyvenimo sritis (angl. *foreground*), savotiška individualių sprendimų testavimo vieta, labiau primenanti pasirinkimų avangardą.

Kapitalistinėje visuomenėje institucinė krizė provokavo įvairius socialinius judėjimus ir protestus, privertusius keisti institucinę sistemą, ją deinstitutionalizuojant (pavyzdžiui, sveikatos, švietimo aplinkosaugos ir kitose srityse). O sovietinės sistemos dominavimas tokius judėjimus ar juo labiau protestus slopino, visuomenė neturėjo progos vystyti refleksyvumo, dėl to augo institucionalizacija.

Istoriškai lietuvių galimybės keisti sistemą buvo slopinamos dvejopai: griežtėjančiu institucionalizuotos socialinės sistemos asmeninio pasirinkimo reguliavimu; vengimu aktyviau įsitraukti į šį procesą, teturint menką galimybę derinti savo etinius principus su sistema, taip siekiant išlaikyti bent kokį autonomiškumą. Tokia raida sukūrė specifinį lietuvių santykį su modernizacija ir pasireiškė atitinkamomis psichologinės reakcijos pasekmėmis.

Vytautas Kavolis (1970) vienas pirmųjų analizavo asmens reakcijas į socialinį kismą ir identifiko psichologines lietuvių modernizacijos pasekmes. Remdamasis Weberio išvalgomis apie žmogaus tipologinę įvairovę („specialistai be dvasios“ ar „sensualistai be širdies“) skirtingose industrinės revoliucijos fazėse, Kavolis suprato,

kad modernizacija pasireiškia dilemų aštrėjimu bei įtampų gilėjimu, tačiau ne visi šias dilemas sąmoningai pajunta.

Kavolis modernizacijos poveikio asmenybės psichologijai tipologiją grindžia reakcija į kaitos tendencijas – „priimti“ arba „atmesti“. Taigi, asmenybė gali tiesiog leisti formuojama savo aplinkos, lyg tapti kintančios visuomenės veidrodžiu, bet gali tapti visiška socialinio kitimo tendencijų priešingybe, t. y. tuo, kas jo visuomenė nėra, surasti ir perimti tas savybes, kurių jis savo visuomenėje labiausiai pasigenda (Kavolis 1970: 68). Atitinkamai išryškėja du pagrindiniai ir gana priešingi asmenybės tipai (Kavolis 1970: 74–76):

Pirmasis tipas – modernistinė asmenybė – susiformuoja tiesiogiai veikiamą socialinio kitimo tendencijų ir imituodama jas savo psichikoje. Ši asmenybė racionaliai organizuota, tačiau funkcionuoja be emocijų. Jai rūpi pritaikyti taisykles, o ne spręsti esmines egzistencines problemas. Tokiai asmenybei būdinga vidinė fragmentacija: kiekviena sielos funkcija veikia atskirai; žmogus – funkcijų enciklopedija. Sprendimai organizuojami sistemomis, tarsi skrydis į mėnulį. Daiktai, įvykiai ir jausmai standartizuotai kartojasi. Tai, kas egzistuoja, egzistuoja, kad būtų suvartota, ir niekas neturi išliekamosios vertės. Visi troškimai privalo būti iš karto patenkinti. Ši asmenybė eksperimentuoja tuo (ir tais), kas naujausia, nes tai – naujausia. Ji nesirūpina galutinėmis savo veiksmų pasekmėmis ir pasirinkimo kriterijais. Jos gyvenimas susideda iš laikinų nepastovumo akimirų.

Antrasis tipas – pagrindinė asmenybė – atmeta savo meto socialinio kitimo tendencijas, kad ir kokios jos būtų, ir save formuoja maištingomis reakcijomis į jas. Ji pasitiki tik tuo, kas subjektyvu. Nuolat ištirpsta viename arba kitame ekstatiškame chaose, judėjime, įvykyje. Nepasitiki tikslia kalba. Apibrėžimai jai yra tik priemonės žmogui atskirti nuo žmogaus. Kiekvienas įvykis, žmogus, vaizdas, garsas yra vienkartinis (išskirtinis ir tuoj pradingęs), todėl brangintinas. Tokio žmogaus pasaulis – pojūčių fragmentai. Vis dėlto jam rūpi ką nors apčiuopiamo pagaminti, kad galėtų pajusti išliekamųjų vertybių užuominą ir nujausti savo paties reikalingumą. Jis ieško kokių nors bevardžių namų greitai judančioje istorijoje ir ratu besisukančioje visatoje, kokių nors primityvių, archajiškų, žemiškų ir paprastų dalykų nuolatinio eksperimentavimo įkarštyje. Jį ima siaubas, kad gali sustingti, nutilti, nebepajėgti reaguoti, dėl to ieško ryšio su naujosiomis dogmomis ir ritualais, per kuriuos formuojasi pagrindinės asmenybės charakterį išreiškiantis kolektyvas ir jo kultūra.

Tarsi suvokdamas, jog tokia dviejų kraštutinių polių tipologija neapėmia visuomenės įvairovės bei galimų reakcijų, Kavolis išskiria ir trečią tipą – postmodernią asmenybę, kuri įvardijama kaip labiausiai perspektyvi ir geistina (1970: 76). Visgi, remiantis griežta paties autoriaus pasiūlyta koncepcine schema, manytume, šis tipas labiau atspindi vėlesnės modernizacijos stadijos (įvairių sociologų vadinamos įvairiai: vėlyvosios modernybės, postmodernybės ir pan.) žmogaus reakcijas. Kitaip tariant, jis neįvyksta automatiškai vien tik priimant ar atmetant kitimo tendencijų. Išskirtinis šio tipo bruožas yra refleksyvumas, t. y. gebėjimas kritiškai apmąstyti ne tik aplinką, bet ir savo veiklą ir nusistatyti atsakomybės laipsnį, būtent

tai sociologijos diskurse tampa kertiniu vėlyvosios modernybės bruožu. Pastaroji savybė tarsi leidžia išsirinkti geriausius ankstesnių abiejų tipų bruožus ir subalansuoti atsaką. Todėl, anot Kavolio (1970: 76):

Trečiojo tipo asmenybė pajunta visas minėtas dilemas. Ji apibrėžia save per dilemų įtampą ir vidinę būtinybę apimti šių įtampų prieštaras, spręsti šias savo gyvenimo būdu ir kūryba. Tai – postmodernusis žmogus. Jame įžvelgtinos ateities civilizacijos – techniškai išmanios, bet „su žmogaus veidu“ – kūrėjo užuominos. Tik tokia asmenybė gali neutralizuoti patologijas, būdingas tiek modernistinei, tiek pagrindinei asmenybėms. Vis dėlto tiksliau būtų sakyti ne tiek neutralizuoti patologijas, kiek tarpininkauti vertybėms, kurių jis randa ir tarp modernistų, ir tarp pagrindininkų.

Aptardamas modernizacijos poveikio individui bruožus Kavolis išryškina dvi pagrindines kryptis: iš vienos pusės, racionalizaciją, iš kitos pusės – impulso atpalaidavimą. Sociologo kuriama moderna žmogaus charakterio interpretacija remiasi prielaida, kad modernėjant įtampa tarp racionaliųjų ir impulsyviųjų asmenybės elementų stiprėja. Tačiau tai, kas, anot Kavolio, turėjo tapti savaeigiu laisvėjimo keliu – organiškai susiejant modernizacijos raidą su autentiškais lietuvių gyvenimo būdo tradicijomis, dėl Lietuvai būdingų geopolitinių ir sociokultūrinių aplinkybių tapo savotiškais laisvėjimo sąžais: susikurta demokratija su pertvarkytu instituciniu karkasu, tačiau iš esmės neįvertintais ir giliau neapmąstytais, visuomenės įgytais įpročiais bei jų eventualia modifikacija laisvėjimo kelyje. Atitinkamai susiformavo itin savitos visuomenės nuostatų ir elgesio kombinacijos, kai valdžiai formuluojami itin ambicingi uždaviniai (pavyzdžiui, patikint atsakomybę už visuomeninio gyvenimo turinį) ir kartu beveik atsiribojama nuo asmeninio dalyvavimo (pavyzdžiui, tiek prižiūrint valdžios darbą, tiek patiems imantis atsakomybės už visuomeninio gyvenimo turinį).

PAŽANGOS MANIFESTACIJOS POSOVIETINĖJE ERDVĖJE

Klasikiniais demokratijos pavojais paprastai įvardijami visuomenės pasyvumas ir abejingumas ar valdžios dominavimas (Hann, Dunn 2005, Howard 2003, Kopecký 2003), o šiandien vis dažniau pasigirsta kalbų apie naujas grėsmes, kurios siejamos su technologine pažanga – dirbtiniu intelektu, duomenų srautais, asmens stebėjimo ir kontrolės galimybėmis (Krastev, Holmes 2019, Harari 2015, Applebaum 2020). Svarbu kalbėti apie demokratinėse sistemose užgimusias ir tarpstančias jėgas, kurios gebėdamos maskuotis demokratiškumo pavidalais, iš esmės savyje neša totalizuojantį krūvį ir ilgainiui turi didelį potencialą tapti centralizuojančių jėgų pamatu.

Atgimimo laikotarpiu Lietuvoje viltasi ne tik valstybės nepriklausomybės, bet ir visuomenės ir žmogaus laisvės, realiai funkcionuojančios vietos savivaldos,

privačios nuosavybės, sąžiningos konkurencijos ir žaidimo pagal taisykles, įtvirtintas įstatymuose. Kita vertus, net ir nuosekliai judant link Vakarų, kažin ar įmanoma išvengti sociokultūrinės modernizacijos remisijos. Pereiti iš komunizmo į demokratiją neįmanoma per naktį. Nieko nėra keista, kad itin sparčios kaitos kontekste galima rasti neišgyvendintų ir skirtingais pavidalais besiskleidžiančių praeities liekanų. Manding sunerimti reikia, kai šie bruožai įgauna sistemiškumą, kai iš paskirų iniciatyvų ar diskursyvių teiginių, tai tampa naujų reformų leitmotyvais. Jau anksčiau pastebėta, jog esminiu pastarojo dešimtmečio Lietuvos politikos ženklu, prisi-dengiant rinkos ekonomikos žaisme ir viešojo intereso valdymo efektyvumu, buvo nedemokratinio centralizmo siekimas – nuo miškų urėdijų iki aukštųjų mokyklų, nuo šilumos ūkio, dujų ir elektros ūkio iki iš esmės nesuvaldomos atminties kultūros (Aleksandravičius 2016)⁴.

Galima matyti, jog posovietinė tikrovė, kaip sovietinės modernizacijos pasekmė, klasikiniams – asmeninės atsakomybės ir lūkesčių valdžiai – demokratijos postulatams pasiūlo kitokią interpretaciją: jei prasmės paieškos nepažadina asmens pilietinio individualizmo, jam neįdomūs ir valstybėje vykstantys procesai. Asmuo tampa jam parankių normų vartotojas. Specifiška yra tai, kad valdžia sako piliečiams, „jums nebūtina dalyvauti, mes už jus viskuo pasirūpin-sim“. Tai daro poveikį pilietiniam dalyvavimui, jo nuosmukiui. Norimų Vakarų atšvaitų savose visuomenėse nerandame ne tik dėl sociokultūrinių tradicijų skirtumų, bet ir mentaliteto (kuris pasireiškia kitokių dalykų prioritetizavimu ir skirtingų dalykų, kaip reikšmingų, atpažinimu).

Galima daryti prielaidą, jog valstybės nepasitikėjimas savais piliečiais (pavyzdžiui, pasireiškiantis visuomeninio gyvenimo reguliavimo intensyvumu) ir gausus pažadų dalijimas (pavyzdžiui, socialinių išmokų gausa) traktuotinas ne kaip nuokrypis nuo klasikinės demokratijos sampratos, bet kaip specifinė posovietinė tikrovė, t. y. racionaliai pasirinktas elgesys patenkinti dominuojančias visuomenės nuostatas (pilietis kaip valstybinių paslaugų gavėjas) ir atliepti esminę progreso legitimacijos aplinkybę – užtikrinti augančią ekonomiką ir apsirūpinimo galimybę. Žvelgiant iš modernizacijos raidos perspektyvos, nėra svarbu, kaip progreso pasiekimai bus sukurti, pavyzdžiui, diversifikuojant ekonomiką ar sukuriant monopolinės ekonomikos prielaidas, bet politikos sociologijos prasme tai turi skirtingas pasekmes visuomenei.

Būtent valstybė kontroliuoja jėgos bei prievartos panaudojimą šalyje ir užtikrina politinę, socialinę ir ekonominę kaitą. Daugelis Vakarų valstybių ilgainiui atsisakė modernizmo pradžioje susiformavusios politikos, kuri tik privilegijuotam elitui leido naudotis institucijomis, jų paslaugomis ir ekonominėmis galimybėmis.

⁴ Žr.: <<https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1120021/egidijus-aleksandravicius-neimanoma-misija-iv-pasitikėjimo-politika>>.

Vėlesnėse modernizacijos stadijose įsitvirtino politika, kuri užtikrina visuotinį viešojo gėrio prieinamumą. Monopolinių darinių kūrimas reiškia ne tik viešųjų paslaugų prieinamumo ribojimą visuomenei ir išskirtinių galimybių elitui gaivinimą, bet ir įgalina centralizacijos tendencijas visuomeninio gyvenimo srityje.

Tiek nenoras gilintis į autentiškas formas, tiek nenoras išgyventi savaip unikalios egzistencijos iššūkius aktualizuoja techninį žinojimą. Būtent tokia kontekste atsiranda profesionalumo ir ekspertinio žinojimo svarba, nes tai siejama su progresyvumu ir valdymo efektyvumu. Itin patrauklios tampa technologinės pažangos tendencijos, kurios asocijuojasi su efektyvesniu valdymu ir ekonominiu našumu. Technologinių pasiekimų naujienos tampa itin geistinos, todėl pranešimai apie IT pasiekimus (tiek atradimus, tiek jų pritaikymą, bet svarbiausia – augančias startuolių apimtis ir gretas) yra afišuojami siekiant *a priori* pagrįsti ir pateisinti progreso teikiamą naudą. Technologinė skverbtis į visuomeninį gyvenimą maskuojama teiginiais apie individo išlaisvinimą iš pilietinio dalyvavimo sunkumų, užtikrinamą objektyvios gerovės pažangą ir neregėtas apsirūpinimo galimybes. Kita vertus, tokių nuostatų prigijimas visuomenėje nėra netikėtas, nes, pavyzdžiui, viešos paslaugos ir teisė piliečiams spręsti apie jų rūšis bei apimtis gali būti traktuojama kaip šiuolaikinės valstybės *raison d'être*.

Didžiuojantis technologiniu proveržiu valstybės valdymo reikaluose ir augant pasitikėjimui algoritmų efektyvumu, pamirštama paminėti kitą medalio pusę, t. y. pabrėžtinai rodomą visuotinį valdžios nepasitikėjimą savu piliečiu. Šalia technikos priemonių individualumas menksta, asmenybė priešinama bejausmei kiekybinei technikos mašinerijai (nuo melo detektorių iki plagijavimo programų). Technologijų integracija siejama su valdymo efektyvumu (noru atpiginti sprendimų įgyvendinimą) ir tariamu skaidrumu, tačiau pasekmės neretai yra priešingos – didėjantys visuomenės priežiūros mastai⁵, sudarantys prielaidas įsigalėti politinei technologijai (galutinai išstumiančiai viešąją politiką), dėl to stiprėja visuomenės ne tik nusivylimas ir skepticizmas, bet ir cinizmas viešojo veiksmo atžvilgiu (Edelman 2002). Netinkamai įveiksminus robotišką preciziką, atsiranda dar daugiau bejausmio neteisingumo, o visuomenė, turinti mažą empatijos indeksą, patiria itin neigiamą emocinę būseną⁶. Noras optimizuoti valdymą ir racionalizuoti sprendimų priėmimą yra suprantamas, tačiau, dekonstruojant jų pasireiškimą, išlenda remisijos ausys, kai, užuot stiprinus valdžios pasitikėjimą per visuomenės intereso atstovavimą, elgiamasi priešingai – didinamas valstybės biurokratinis aparatas mažinant pasitikėjimą individu. Neišvengiamai keičiasi visuomenės galios pusiausvyra – didėjant

⁵ Lietuvos ir kitų šalių piliečių sekimo lyginamoji statistika, žr.: <https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=17866>.

⁶ Žr.: <https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1190582/karantinas-paveike-mus-ilgam-labiausiai-nukentejo-jauinimas?fbclid=IwAR0fKTGkYybPl2m1R-i2A76KFgq6V5nijRmJhnmq1ETx_DMZPOZHJ8HtU>.

biurokratiniam aparatui, individo reikšmė valstybėje mažėja. Visuotinio nepasitikėjimo aistra yra palanki biurokratinio aparato reikšmingumui ir dauginimuisi, nes leidžia postuluoti ir įtvirtinti „nešališką“, „racionalią“ technokratijos logiką.

Siekiant geriau suprasti paralelines technologijų augimo ir integracijos bei biurokratijos augimo ir dominavimo tendencijas, verta atkreipti dėmesį į šių reiškinių bendravardikliškumą. Technologinė ir socialinė pažanga susijusi su techniniu žinojimu, kurio tikslumas priklauso nuo duomenų rinkimo ir analizės. Todėl technologijų augimo spartą atspindi ir duomenų gausa (angl. *big data*), neišvengiamai didinanti valdymo, kartu ir kontrolės, galimybę. Kuo daugiau duomenų, tuo labiau reikia algoritmų, kuriems kurti ir prižiūrėti reikalingi ne tik IT specialistai, bet ir biurokratija. Technologijų ir biurokratijos augimui būdinga ta pati centralizmo tendencija. Technologinė skverbtis visuomeninio gyvenimo kontekste reiškia neišvengiamą biurokratijos didėjimą. Taigi, technologinio progreso ir biurokratijos augimo šaknys gali būti nesunkiai atsekamos iki pat modernizacijos ištakų – iki pažado išvaduoti žmoniją iš kančios, bet nutylint šio proceso kainą bei šalutinį poveikį. Įdomu tai, kad naujausios modernizacijos prielaidos (kuri, pasak Lipset (1959), skamba taip – ekonominė plėtra per švietimą ir vidurinėsios klasės augimą skatina socialinius pokyčius) empiriniai tyrimai, paremti sociometrine perspektyva, rodo, kad didelis ekonomikos diversifikacijos lygis šalyje skatina aukštesnę demokratijos laipsnį ir perėjimą nuo autokratijos prie demokratijos. Ir atvirkščiai, dėl nedidelės diversifikacijos demokratiniai režimai tampa trapesni, o demokratizacijos procesai – mažiau tikėtini (Pittaluga et al. 2020: 8). Tad klausimas apie pandemijos kontekste įvestų reguliavimo priemonių poveikį demokratiškumui nėra retorinis⁷.

Taigi istorinis lietuvių modernėjimas, pasižymėjęs dažna santvarkų (neišvengiamai reiškusių ir skirtingas modernizmo interpretacijas) kaita ir lėtesniu bei gerokai seklesniu modernizmo procesų refleksijos lygiu, turėjo pasekmes: slopino individualizmą bei organišką visuomenės formavimąsi. Galiausiai, dar viena politinio ir simbolinio pasaulio pertvarka buvo pažymėta sistemines pasekmes turinčių procesų: bėgant nuo komunizmo ir siekiant įtvirtinti demokratiją, laikotarpis pasižymėjo masišku, bet nekritišku Vakarų kultūrinių standartų kopijavimu; visgi ilgainiui, kilus poreikiui apibrėžti save remiantis autentiškomis tradicijomis ir vertybėmis (pavyzdžiui, kas yra ir kas nėra lietuvių tauta), net ir gerosios Vakarų praktikos neišvengiamai atmetinėtos ar palydėtos abejingumu (pavyzdžiui, pilietinis dalyvavimas ir įsipareigojimas viešiesiems reikalams). Nors Lietuvoje vykę visuomenės

⁷ Analogiškų pavyzdžių, atskleidžiančių demokratiškumo ir efektyvumo (viešojo valdymo prasme) ryšį, būtų galima rasti ir daugiau, pavyzdžiui, vertinant koreliaciją tarp valstybės galimybės kurti viešąjį gerį ir demokratiškumo. Įtikinamiausiu pavyzdžiu, ko gero, būtų Skandinavijos šalys, pirmaujančios pagal visus socioekonominius gyvenimo kokybės bei demokratijos rodiklius. Bet, atvirkščiai, tose valstybėse, kur vyrauja monopolijos, besirūpinančios garantuotų pajamų išlaikymu, viešojo gerio yra mažiau ir jis nekokybiškas (kaip antai, Rusija, Baltarusija ir t. t.).

modernėjimo procesai buvo panašūs savo forma, bet elgsenos distiliavimo procesai gerokai skyrėsi, atitinkamai ir galutinis turinys. Tad, nors ir remiamės Vakarų kultūriniais standartais, Lietuvoje jie gali įgauti skirtingų pavidalų dėl itin specifinių raidos aplinkybių. Politinės ir ekonominės sistemų transformaciją išgyvenusiose valstybėse gyventojų vertybinės nuostatos nėra aiškiai susiformavusios ir konsoliduotos, o jų kaita nenuosekli, labai stipriai reaguojanti į momentines situacijas – ekonomines bei politines aplinkybes (Savicka 2015).

Susiedami conceptualias Kavolio išvalgas su kasdiene visuomenės elgsena, nesunkiai atpažinsime tiek esminius skirtumus tarp grupių, tiek būdingus elgesio modelius. Stebint⁸ visuomenės sampratą ir elgesį pandemijos kontekste, nesunku atpažinti bene labiausiai lydinčią charakteristiką – tai išryškėjusias vertinimų opozicijas, iš esmės susijusias su viruso kilme ir pavojingumu (*tikras prieš netikras, pavojingas prieš tai tik nauja gripo forma*), tendencija (*sergančiųjų statistika slepiama prieš išpūsta*) ir kovos priemonėmis (*kaukės padeda prieš nepadeda, karantinas tinkamas prieš netinkamas atsakas* ir t. t.). Siekiant atpažinti gilesnius požiūrio ir laikysenos bruožus, pandemija naudojama kaip kontekstas, kai, remiantis Kavolio modernizacijos poveikio psichologijai suformuotais asmenybės tipais, galima bandyti sociologizuoti būdingiausių nuostatų galimas išraiškas, t. y. daryti atsargias prielaidas ne tik apie šių grupių elgesį laikmečio tendencijų kontekste, bet ir išvelgti būdingesnes grupines charakteristikas asmeninio išsipareigojimo ir atsakomybės valstybėje atžvilgiu, pavyzdžiui, kodėl ir kada pasaulio netobulumas tampa paskata ugdyti asmeninę atsakomybę, o kada priežastimi atsiriboti ir susvetimėti?

Pirmojo tipo atstovai (modernistai) paprastai turi aiškius, empiriškai apibrėžiamus tikslus. Jie atvirai priima ir yra linkę pasikliauti progreso pažadu, vaduoti žmoniją iš kančių ir didinti gerovę. Šio tipo atstovai pasitiki dominuojančiomis laikmečio naujovėmis, būtent tai formuoja jų pasaulėžiūrą. Jiems priimtinesni pragmatiniai nei vertybiniai argumentai, todėl labiau nei kitos grupės yra linkę pateisinti instrumentinius santykius, atitinkamai prioritetizuoja „darbus, o ne kalbas“, „ekspertinį žinojimą, o ne sokratišką diskusiją“, „racionaliūs apskaičiavimus, o ne visuomeninį dialogą“. Lengvai atmeta kitokią nuomonę, jei ji neatitinka jų pasaulėžiūros. Būdami įsitikinę savo teisumu (kuris grindžiamas empirizmu), linktų cenzūruoti kitokią nuomonę, grįsdami tai „priešingais“ ar „nepakankamais“

⁸ Šiuo laikotarpiu jau yra atlikta nemažai sociologinių apklausų, kurių rezultatai pristatyti viešumoje. Ir nors šie tyrimai turėjo kitokius tikslus, tačiau jie padeda susidaryti ne tik bendrą visuomenės požiūrio vaizdą, bet ir grupių skirtumus. Plačiau žr.: <https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1190582/karantinas-paveike-mus-ilgam-labiausiai-nukentejo-jaunimas?fbclid=IwAR0fKTGkYybPI2m1R-i2A76KFgq6V5nijJRmJhnmmq1ETx_DMZPOZHJ8HrU>; <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naujas-tyrimas-parode-kaip-lietuvius-paveike-koronaviruso-pandemija-ivardijo-didziausius-savo-siaubus.d?id=85507739>>; <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/covid-19-barometras-lietuva-gerokai-skiriasi-nuo-pasauliniu-rodikliu.d?id=85530657#cxrecs_s>.

įrodymais. Jie nemato reikalo pripažinti kitokios nuomonės ir jos teisės egzistuoti, nes ji žeidžia jų kolektyvinius jausmus. Visuomeninę tvarką sieja su institucijomis ir jų funkcionalumu, o galią supranta kaip pareigybinės hierarchijos vertikale. Jų požiūris glaudžiai susijęs su esminių tikslų įgyvendinimo aplinkybėmis, o sentimentai jiems yra antraeiliai dalykai. Gyvenimo prasmę sieja su objektyvia gerove, kitaip tariant, jiems ne taip svarbūs saviraiškos aspektai ar visuomenėje tarpstančios vertybinės nuostatos, kiek svarbu, kad būtų solidus jų ir artimųjų ap(si)rūpinimas. Atitinkamai šio tipo atstovai pasižymi gan skeptišku ir stereotipišku požiūriu į valstybę. Atsakomybę už visuomeninio gyvenimo turinį jie linkę deleguoti valdžiai, nes save suvokia kaip teisėtus valstybinių paslaugų vartotojus, o ne kūrėjus: nori gauti, bet nenori įsitraukti į visuomeninės gerovės kūrimą ir siekia būti palikti ramybėje. Pirmenybę jie teikia materialiam saugumui, todėl mieliau renkasi tas aplinkas, kuriose gali geriau patenkinti esminius savo poreikius.

Antrojo tipo atstovai (pogrindininkai) pasižymi *a priori* opozicija, kylanti nebūtinai iš konkrečių situacijų, o labiau iš vertybinės nuostatos iš esmės atmesti ir nepriimti dominuojančių normų bei tvarkos imperatyvų. Tai ganėtinai nišinė grupė, nepasitikinti kitais žmonėmis ir linkusi elgtis individualiai. Jiems nėra priimtini nei pragmatiniai, nei vertybiniai argumentai, todėl jie labiau nei kitos grupės linkę pateisinti pasaulėžiūrą, persmelktą nostalgija. Jie nepasitiki dominuojančiomis laikmečio naujovėmis, atvirai atmeta progreso pažadą išvaduoti žmoniją iš kančių ir suteikti daugiau gerovės, bet yra linkę pasikliauti įvairiais populistiniais teiginiais, siūlančiais grąžinti „tvarką“, prioritetizuoja tradicines vertybes ir „istorinį teisingumą“ atmesdami bet kokius modernumo atšvaitus. Šio tipo atstovai atmeta kitokią nuomonę, jei ji neatitinka jų vertybių. Būdami įsitikinę savo teisumu (kurį grindžia vertybėmis), linkę kovoti už savo teisę į nuomonę. Jie gali kovoti prieš nuomonę, kuri žeidžia jų kolektyvinius jausmus, tačiau iš esmės pripažįsta, jog kitokia nuomonė taip pat turi teisę egzistuoti. Visuomeninę tvarką sieja su tradicija, o galią supranta kaip vertybių piramidę. Gyvenimo prasmę siejama su savotiška rezistencija, nepasitenkinimu viskuo, kas vyksta, tačiau asmeniškai – demonstratyviai – atsisakant aktyviau dalyvauti ar kitaip prisidėti prie visuomeninio gyvenimo įvairovės. Tik nedidelė šios grupės atstovų dalis yra bandžiusi imtis asmeninės iniciatyvos ir turi stiprų ryšį su tėvyne. Atsakomybę už visuomeninio gyvenimo turinį dauguma linkusi deleguoti valdžiai, bet jie išlaiko nuoskaudas ir teisę teisti, taip pat neproduktyviai (t. y. nesiūlant tvarių alternatyvų) kritikuoti aplinką, o esminiu, nors neartikuliuotu leitmotyvu renkasi „manimi niekas nepasirūpina“. Tai labiausiai nusivylusi bei nereikalinga besijaučianti grupė.

Trečiojo tipo atstovai yra atviresni pokyčiams, o jų saviraiška neatsiejama nuo noro praktiškai patirti visuotines pasaulio tendencijas, todėl dalyvavimas visuomeniniuose reikaluose tampa jų gyvenimo būdu, nekuriančiu įtampos

(arba juo labiau nuoskaudų) su tėvyne. Jie atviri dominuojančioms laikmečio naujovėms, jei jos neprieštaruja jų vertybėms ir padeda spręsti socialinius skaudulius. Jiems priimtinesni vertybiniai nei pragmatiniai argumentai, todėl labiau nei kitos grupės jie linkę pateisinti dialoginius santykius, pirmenybę teikti idėjoms, visuomeninio intereso svarstyboms ir diskusijose gimstantiems geriausiems argumentams. Dialogas tarp grupių ir visuomeninis sutarimas yra svarbiau nei ekspertinis žinojimas ar racionalus apskaičiavimas. Susidūrę su kitokia nuomone, jie ją kvestionuoja, peržiūri argumentus ir tik tuomet nusprendžia – atmesti ar priimti. Nepriklausomai nuo asmeninio sprendimo kitokios nuomonės atžvilgiu, jie yra linkę pripažinti jos teisę egzistuoti, nes ji nežeidžia jų kolektyvinių jausmų. Visuomeninę tvarką sieja su savivalda, o galią – kritiškai apmąstytais argumentais ir visuomeniniu interesu. Jų požiūris Lietuvos atžvilgiu yra kritiškas, bet pozityvus ir nuoseklus. Tai – aktyvių ir vieni kitais pasitikinčių žmonių grupė, kuri nelinkusi nusišalinti nuo visuomeninio gyvenimo organizavimo ir mieliau imasi iniciatyvos, užuot delegavusi ją valstybei. Šie žmonės teikia pirmenybę saviraiškai ir turi reikiamas savybes šiam tikslui pasiekti, todėl mieliau renkasi tas aplinkas, kuriose gali geriau pasitarnauti visuomenei ir panaudoti savus talentus. Gyvenimo prasmę jie sieja su kūrimu ir savikūra, o kylančius iššūkius privalo įveikti. Jie ne tik atvirai, bet ir kritiškai priima progreso pažadą – išvaduoti žmoniją iš kančių ir suteikti daugiau gerovės, suprasdami, jog be įsitraukimo ir empatijos to nebus įmanoma pasiekti.

Akivaizdu, jog aukščiau paminėti asmenybės tipai nėra vieninteliai tikrovėje egzistuojantys, bet jie būdingiausi. Kai kuriais atvejais toks preciziškas jų konceptualizavimas tikrovėje gali būti sunkiau atpažįstamas, ypač posovietiniame kontekste, dėl to kai kurie jų bruožai gali priminti vadinamąjį „geistiną mąstymą“ (angl. *wishfull thinking*). Žinoma, šias prielaidas reikėtų tyrinėti empiriškai ir tikrinti, kiek jos atsispindi tikrovėje. Kita vertus, tai greičiausiai susiję ir su nevienodu šių tipų paplitimu visuomenėje. Neturint išsamių tokias nuostatas matuojančių kiekybinių tyrimų, negalima tiksliai identifikuoti kiekybinio paplitimo. Remtis galima tik akademinė nuojauta, darant prielaidą, jog labiausiai paplitęs yra pirmasis tipas, o antrasis ir trečiasis yra gerokai retesni. Kad ir kaip būtų, tikslesnis paplitimas nėra aiškus.

APIBENDRINIMAS

COVID-19 pandemija tarsi dirgiklis, pasak Charles’io Taylora, sukeltis autentiškas reakcijas, t. y. elgesio strategijas, kurias manome esant efektyviausias ir patikimiausias. Pandeminė krizė išryškino didėjančią technologinės ašies integraciją į kasdienę socialinę terpę: užuot skyrę daugiau žmogiškųjų

išteklių (atidumo, dėmesingumo, supratingumo, empatijos ir t. t.) problemai spręsti, beveik visiškai pasikliaujame technokratiškai racionalizuotu visuomenės gyvenimo reglamentavimu. Esame liudininkai praktikos, kai itin sparčiai didėja technologinės ašies reikšmė ir mažėja pasitikėjimas žmonių socialiniais įgūdžiais. Tokia tendencija yra dar skausmingesnė posovietinėje erdvėje, kur vyrauja ne tik žemas socialinio kapitalo ir empatijos lygis, bet ir valdžios galia, stiprėjanti pilietinės visuomenės atžvilgiu.

Įdomu tai, kad Lietuvoje technologijos neretai siejamos su jų potencialu dar labiau išplėsti demokratiškumo horizontus, pavyzdžiui, mažinti biurokratiją ir didinti efektyvumą pasitelkiant dirbtinį intelektą⁹, tačiau itin mažai kalbama apie šalutines pasekmes, kaip antai, stiprėjančias centralizmo tendencijas, kurios didina visuomenės fragmentaciją ir atsiribojimą nuo visuomeninių reikalų. Nors tebekalbame apie demokratijos simetriją kaip esminį valstybės tvarkymo ir visuomeninio gyvenimo organizavimo principą, remiantis normatyviniu žvilgsniu, būtų galima kelti klausimą apie technologinės ašies asimetriją, kaip turinčią totalizuojantį (t. y. priešingą demokratijai) poveikį. Sena tiesa yra ta, jog tik bendruomeninis gyvenimo būdas suformuoja pagrindą visuomeninio gėrio koncepcijoms įvertinti. Tuo metu visuomenės nenoras jungtis į bendruomenes ir kolektyviai bei viešai reikšti savo interesus ir prioritetus, teikti reikalavimus valstybei apriboja galimybes plėtoti demokratišką politiką.

Alexis de Tocqueville'is kadaise (Tocqueville 1996) pastebėjo, jog moderni Vakarų visuomenė balansuoja tarp demokratijos ir „švelnaus despotizmo“, kuris randasi iš dviejų tarpusavyje susijusių procesų – politinės valdžios centralizacijos ir visuomeninio gyvenimo fragmentacijos. Žvelgiant į nūdienos situaciją Lietuvoje ir regint žemą visuomenės identifikaciją su politine bendruomene ir vangų angažavimąsi visuomeniniams reikalams, tenka kalbėti apie biurokratinės valdžios įsigalėjimą bei perėjimą prie naujų – paternalistinio piliečių traktavimo – formų.

Apžvelgus dialektinę modernizacijos raidą, matyti įvairiopus jos pasekmės psichologinei ir vertybinei žmogaus laikysenai. Esminių modernybės imperatyvų tiesmukas priėmimas ar atmetimas bei kritiškas įvertinimas ir susiejimas su asmenine patirtimi ilgainiui pasireiškia skirtingais asmenybės tipais, kuriuos Kavolis įvardijo kaip modernistinį, pagrindžio ir postmodernistinį žmogų. Tai padeda suprasti, kodėl dalis visuomenės (kuriai būdingesnės modernistinės asmenybės nuostatos) kone fatališkai priėmė virusą kaip neišvengiamybę, griežtas visuomeninio gyvenimo reguliavimo formas priėmė kone entuziastingai, bet pasibaigus karantinui prarado budrumą, kratėsi saugumo rekomendacijų netgi artėjant antrai viruso

⁹ Žr.: <<https://www.delfi.lt/darbas/lyderiai/ilja-laursas-visuomenei-butu-naudingiausia-zmogu-pakeisti-dirbtiniu-intelektu.d?id=79488451>>; <<https://www.laisvespartija.lt/programa-2020/>>.

bangai, o valdžią, kurios sprendimais pandemijos pradžioje neabejojo, ėmė itin uoliai kritikuoti; kodėl dalis (kuriai būdingesnės pagrindinio asmenybės nuostatos) visuomenės buvo skeptiška tiek viruso, tiek kovos su juo atžvilgiu; ir, galiausiai, kodėl dalis (kuriai būdingesnės postmodernistinės asmenybės nuostatos) visuomenės laikėsi nuosekliai kritiškai: nebuvo entuziastinga griežtų reguliavimų atžvilgiu, tačiau jų individuali laikysena liko atsargi ir ėmėsi iniciatyvos išryškėjus institucinio veikimo spragoms.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius, Egidijus. *Lithuanian Paths to Modernity*. Kaunas: Vytautas Magnus university; Vilnius: Versus aureus, 2016.
- Applebaum, Anne. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. New York: Doubleday, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.
- Beck, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage, 1992.
- Dostojevskis, Fiodoras M. *Apysakos*, t. 2. Vilnius: Margi raštai, 2010.
- Edelman, Murray. *Politinio spektaklio konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Elliott, Anthony. Beck's Sociology of Risk: A Critical Assessment. *Sociology*, 2002, t. 36, nr. 2, 293–315.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity*. London: Polity Press, 1991.
- Giddens, Anthony. *Durkheimas*. Vilnius: ALK: Vaga, 2001.
- Hann, Chris, and Elizabeth Dunn. *Civil Society. Challenging Western Models*. London, New York: Routledge, 2005.
- Harari, Yuval N. *Sapiens: A Brief History of Humankind*. New York: Harper, 2015.
- Howard, Mark M. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Inglehart, Ronald, and Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Jokūbaitis, Alvydas. *Politinis idiotas*. Vilnius: Tyto alba, 2019.
- Kavolis, Vytautas. Modernistika ir jos pagrindis. *Metmenys* 1970, nr. 20, 66–76.
- Kopecký, Petr. Civil Society, Uncivil Society and Contentious Politics in Post-Communist Europe. In Petr Kopecký, Cas Mudde (eds.) *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. New York: Routledge, 2003.
- Krastev, Ivan, and Stephen Holmes. *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Allen Lane, 2019.
- Lipset, M. Seymour. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 1959, vol. 53, nr. 1, 69–105.
- Leonavičius, Vylius. Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika. *Darbai ir dienos*, 2008, nr. 49, 219–233.
- Norkus, Zenonas. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Pittaluga, B. Giovanni, Alessio Reghezza and Elena Seghezza. Reconsidering the Modernization Hypothesis: The Role of Diversified Production and Interest-group Competition. *European Journal of Political Economy*, 2020, vol. 65, 1–9.
- Savicka, Aida. Postmaterialiųjų vertybių raida netikrumo sąlygomis. Lietuvos atvejis. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2015, t. 37, nr. 2, 106–119.
- Taylor, Charles. *Autentiškumo etika*. Vilnius: Aidai, 1996.
- Tocqueville, Alexis. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Margi raštai, 1996.

Dainius Genys

THE SIGNS OF THE COVID-19 PANDEMIA: TECHNOLOGICAL PENETRATION INTO THE CIVIC SPHERE

SUMMARY. The article seeks to draw attention to the asymmetry of power between technological rationality and the practical manifestation of such a worldview in society in the context of a pandemic and in particular of democracy, with the result that practically not only democratic values (freedom, participation, equality) but also democracy itself are called into question. The first part of the article discusses the dialectical nature of modernization and the psychological consequences for society; the second focuses on the aspects of Soviet modernization that have strengthened the belief in progress and technological thinking, as well as possible forms of public behavior. An overview of the dialectical development of modernization shows its multiple consequences for human psychology and values. The outright acceptance or rejection of the essential imperatives of modernity, its critical reflection on, and adaptation to, personal experience eventually manifests itself in different personality types, which Vytautas Kavolis identified as modernist, underground, and postmodernist.

KEYWORDS: modernization, technology, democracy, participation, Kavolis.